

על העברית בקהילת קרפנטרס ובשכנותיה (פרק שני)

המאמר מוקדש לזכרו של אבי
שלמה מרג'ן ע"ה
(מכנאס 1917 – פריז 1998)

דברי מבוא

המחקר הזה הוא המשך של מחקר קודם בנושא הזה.¹ נידונים בו מילים וביטויים עבריים שמצאתי בכתבים מהערים קרפנטרס, לישל ואביניון מן הימים שהקהילות הללו חיו חיים יהודיים מלאים וחכמיהן כתבו ספרים ופנקסים בעברית רבנית. כמובן, אני מתעניינת באוצר המילים המיוחד לקהילות הללו או באוצר המילים האופייני להן גם אם הוא נמצא בחיבוריהם של חכמי קהילות אחרות. כמו כן אני כוללת בדיון הזה נושאים דקדוקיים מסוגים שונים – פרטים הנוגעים לכתיב, שאלות של תורת ההגה ותורת הצורות וגם שאלות בתחביר. הנושאים

* עמית מחקר בקבוצות מחקר (Nouvelle Gallia Judaica (CNRS), Histoire moderne et contemporaine des Juifs (EPHE). בקיץ של שנת 2003 היה לי הכבוד והעונג להיות אורחת של המרכז ללשונות היהודים באוניברסיטה העברית בירושלים. אני רוצה להודות לפרופסור גלית חזן-רוקם, ראש המכון למדעי היהדות, ולפרופסור משה בר-אשר, מנהל המרכז ללשונות היהודים על ההזמנה והאירוח. בהיותי שם עבדתי על המחקר הזה ועל המהדורה שאני מכינה לפנקסי קרפנטרס. נעזרתי רבות בפרופסור בר-אשר (הוא סייע בידי ויעץ לי הרבה בשעה שכתבתי את המאמר הזה), בפרופסור אהרן ממן, בפרופסור סיריל אסלנוב ובד"ר עפרה תירוש-בקר. זאת ההזדמנות להודות לכולם.

1 החלק הראשון של המחקר מתפרסם בספר היובל לכבוד פרופסור משה בר-אשר. להלן מצוטט המאמר הזה בקיצור סמ"א, העברית א (=סימון מרג'ן-אוחנא, על העברית בקהילת קרפנטרס ובשכנותיה, בספר היובל הנ"ל).

בכתיב ובדקדוק נבדקים גם בתוך הדיון שלי באוצר המילים וגם בנושאים נפרדים לעצמם.

המקורות שאני משתמשת בהן בדיון הזה הם:

א. פנקסו של ישראל כרמי וכותבים אחרים מן המאה השמונה עשרה.² פנקס זה מלוקטות תעודות שונות הנוגעות לקהילת קרפנטרס, כגון הסכמים שנחתמו בין אנשי הקהילה, תקנות כמו תקנת הצניעות בביגוד ובתכשיטים בחתימתם של למעלה

מ-40 איש מאנשי הקהילה,³ ובראשם השד"ר מחברון הרב אברהם גדלייא.

ב. פנקסיו של אלי כרמי שנכתבו בקרפנטרס: "ספר היחס" ובו רישומים של לידות, טקסי ברית מילה, נישואין של בני הקהילה וכן מאורעות אחרים בתולדות הקהילה, כגון הריסת בית הכנסת ובנייתו.⁴ "הזכרת הנפשות" ובו רישומים של הפטירות בקהילה. "עמק עכור לפתח תקוה"⁵ (על פי הושע ב 17) ובו מתוארים מספר מאורעות קשים בתולדות הקהילה, כמו חרמת הספרים שהיו בידי בני המקום.⁶ שלושת הפנקסים מדברים על התקופה שמ-1736 עד 1769 (חוץ מקטע המזכיר את המגפה של 1924).

ג. פנקסיו של ישעיהו וידאל, המכונה "דור הולך ודור בא" (על פי קהלת א 4), והפנקס הדר-לשוני; שניהם נכתבו באביניון בשנים 1758–1792.

ד. כמו כן אני כוללת כאן מובאות מכתבי יד שונים של מחזורים ושל חיבורים אחרים מאביניון ומהקהילות הסמוכות. כל אחד מהם מוזכר להלן במקומו המתאים בתוספת פרטיו המזהים.

2 ספריית אוניברסיטת קולומביה בניו-יורק מספר = IMHM F52613) X893C/C22 v.10. והמכון לתצלומי כתבי יד, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים).

3 תקנה זו נפרסמה פרסום לקוי ומשובש בידי ססיל רות' ב-Cecil Roth, "Sumptuary Laws of the Community of Carpentras", *The Jewish Quarterly Review* 18 (1928), pp. 380–383. אני מתכוונת לפרסם במקום אחר נוסח מתוקן של התקנה על פי פנקסו של ישראל

כרמי וכותבים אחרים. ראה את התיקונים שהצעתי במאמרי "Histoire des juifs d'Avignon et du Comtat Venaissin (XVIIe–XIXe siècles): approches interdisciplinaires", *Annuaire EPHE, Section des sciences religieuses*, t. 111 (2002–2003), pp. 201–202

4 בכל מקום במאמר הזה שכתוב רישום מספר זה או זה, אני מתכוונת לספר היחס. ראה את תיאורו המפורט של פנקס זה במאמרי Simone Mrejen-O'Hana, "Les pinqassim [registres hébraïques] de Carpentras au regard du Saint-Siège. I. Le Séfer ha-yaḥas (1736–1769) d'Élie Crémieux", *Bulletin du centre de recherche français de Jérusalem* 16 (2005), CRFJ/CNRS, pp. 45–75

5 להלן ע"ל.

6 תיאור מפורט של הפנקסים, מקומות הימצאם וגורלם מובאים במבוא לסמ"א, העברית א.

אוצר המילים

אלמון

בפנקסו של אלי כרמי "ספר היחס" אנו קוראים: "ובנישוואי אלמנות עם אלמון, הוא הלילה הראשונה שנתיחדו יחד" (דף א6, רישום 0); "בשני בשבת ה' לחודש תשרי משנת התצ"ח לב"ה (1737), נתחבר האוהל להיות אחד מנשוואי שניים: יעקב – אלמון, דפאנפאלונגו"א" (דף א8, רישום 38). עוד כמה דוגמאות כאלו כתובות בפנקסים הדו-לשוניים של קרפנטרס (דף 159, רישום 136; דף 160, רישומים 158, 159 ועוד).⁷ וכן פגשנו בעדויות מן העיר אביניון, בפנקסו של ישעיהו וידאל מספר פעמים את השם הזה, כגון: "דוד דקארקאשונוה. הוא אלמון משנים רבות שמתה אשתו בזמן המגפה" (דף קלח).

מהמובאות הללו אנו לומדים, כי האיש שנפטרה אשתו נקרא אלמון ולא אלמן. מן המקרא אנו יודעים כי המילה אלמון הוראתה היא כשם עצם מופשט, המציין את מצבה ומעמדה של האלמנה, כמו בישעיהו מז 9 "ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמון". שכול הוא מצבם של ההורים שנפטר ילדם, ואלמון הוא מצבה של האישה שנפטר בעלה או של האיש שנפטרה אשתו. אף על פי שאין לנו עדות של פסוק על אדם שאשתו נפטרה, קרוב לוודאי שהוא נקרא אלמן. רמז לדבר יש בפסוק "לא אלמן ישראל ויהודה מאלוהיו" (ירמיהו יא 5). ואכן בעברית המאוחרת ובעברית של ימינו מדברים לא רק על אלמנה אלא גם על אלמן. אבל בעברית של חז"ל מצאנו כמה וכמה פעמים את המילה אלמון, כגון "כאן באלמון שנשא אלמנה" (כתובות ז ע"א).

בפנקסים של "יהודי האפיפיר" יש לנו עדויות מפורשות לשימוש בשם אלמון כמו בלשון חכמים לציון מי שנפטרה אשתו. והרי לנו עדות נוספת להשפעת לשון חז"ל והעברית הרבנית על כתיבתם העברית של בני הקהילות הנידונות.

בית הטבילה/מקווה

"בחמישי בשבת שמונה לחודש כסליו משנת התק"ב לבריאת העולם (1741), לסדר⁸ והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים,⁹ הושמה אבן ראשונה ביסוד בית הכנסת פה קארפינטראץ, אשר מרחיבין אותו בקרן דרומית אצל כותל

7 ראה המבוא לסמ"א, העברית א.

8 לסדר = 'לפרשת'. הפסוק המצוטט הוא מפרשת ויצא.

9 בראשית כח 22.

מקוה מצד אחד ובגבול ובתחום¹⁰ בית קרובי יהודה דוד וידאל בן דודי, איש אחות אמי, עזריאל וידאל, על ידי שלמה בן שאול כרמי...” (דף 19ב, רישום 185).
 “ברביעי בשבת ארבעה”¹¹ עשר לחדש חשון משנת התק”ט לב”ה, ט”ו לחדש נוימברי אלף תשנ”ח לחשבונם (1758), ברורי הקהל¹² הנזכרים לעיל קנו מאת מושור דְקוֹרְנֹו¹³ ומאשתו חדר קטן לסך¹⁴ מאה ושמונים חפשים¹⁵ כתוב על ידי מושור טְרַאָשׁ כתב.¹⁶ ובגבול ומצר¹⁷ מעלות בית המדרש שלומד בתוכו כהיום רבי משה פולוֹנִישׁ ותחתיו בית הטבילה לנשים” (דף 70א, רישום 859).

ומצאנו את הצורה המקוצרת הטבילה בטקסט מלישל: “רביעית – למשמע אוזן דאבה נפשנו שהנשים כשאירע טבילתן ביום ו’ המה הולכין לטבול בעוד יום גדול ויוצאות מהטבילה בעוד היום גדול. אוי לעינים שכך רואות!”¹⁸ אפשר שהמילה הטבילה מציינת את שם הפעולה ואפשר גם שהיא מציינת את מקום הפעולה. אם כן, אף על פי שזה מופיע בכתבתו של “הצעיר אליעזר מקראקא”,¹⁹ חכם אשכנזי, יש להניח שהוא שמע את המילה הזאת מחכמי המקום.

- 10 גבול ותחום הם כמעט שמות נרדפים; הראשון מופיע כבר בתנ”ך והשני מופיע בפעם הראשונה בלשון המשנה (ראה הערה 17).
- 11 בכתב היד היה כתוב ארבע, ואני הוספתי את ה”א”.
- 12 ברורי הקהל הם נבחרי הקהל, האנשים שנבררו כדי לעמוד בראש הקהילה לתקופה מוגדרת (ראה הדין במילה הזאת בערכה במאמרי ס”א, העברית א).
- 13 כתב מילה זו בסוף השורה ומחק אותה וחזר וכתב אותה מחדש בשורה העוקבת.
- 14 הסופר שגה וכתב לסף, מחק את המילה השגויה וכתב אותה כפי שצריך.
- 15 ראה להלן הערך חפשים.
- 16 כתב הוא מקצועו של טראש. ראה להלן בערכה.
- 17 כותב הפנקס כתב כאן שתי מילים נרדפות, גבול ומצר. הוא מציין במשפט המתחיל במילה ובגבול שבית הטבילה נמצא בגבול בית המדרש ובשכנותו (כלומר במצר של בית המדרש), כנראה בקומה שמתחתיו. עליו להעיר במקום הזה שהכותב צירף שם עצם מן התנ”ך (גבול) עם שם עצם מלשון המשנה (מצר).
- 18 המובאה הזאת לקוחה מכתב יד וולאברג (דף 179א), המכיל תעודות יהודיות ממחוז וונישאן ואביניון מהמאה השמונה עשרה. כתב היד נמצא באוסף הפרטי של גברת וולאברג. אני משתמשת בצילום שלו הנמצא בספריית כל ישראל חברים בפריז. ראה Simone Mrejen-O’Hana, “Pratiques et comportements religieux dans les quatre ‘saintes communautés’ d’Avignon et du Comtat Venaissin au XVIIIe siècle”, *Archives juives* 28, 2 (1995), p. 15
- 19 ראה שם כ”י וולאברג (דף 179ב). זה הוא אליעזר שמואל שמלק לאנדו (קראקא 1665 – ארץ ישראל 1742), ראה Salomon Wininger, *Große Jüdische National-Biographie mit mehr als 8000 Lebensbeschreibungen namhafter jüdischer Männer und Frauen aller Zeiten*

ראינו כאן כי יש שניים או שלושה שמות מתחרים הנמצאים בפנקסו של כרמי ובתעודה מלישל. שניים מהם מצויים במקורות הקלסיים,²⁰ וכל שלושתם מצויים בלשונות היהודים. יש לשונות המשתמשות במילה מקווה בלבד, כגון יידיש²¹ ודיאלקטים שונים של הערבית היהודית;²² ויש לשונות המשתמשות בשם בית הטבילה או בצורתו המקוצרת הטבילה.²³

לפי שעה אין אנו יודעים איזה משני השמות הנמצאים בכתיבתו של כרמי ובתעודה מלישל היה נוהג בדיבור הצרפתי או הפרובנסלי של קרפנטרס וסביבתה. ואולי שלושתם כאחד היו נשמעים בדיבורם (כמילים שאולות מן העברית) של בני הקהילות האלה.

יש להעיר כי בלשון המקומית (הפרובנסלית) נהגו שמות כגון cabussadou, שנגזרה מהשם cabusso, cabesso (=ראש) מכוון שהטובל או הטובלת מכניסים לא רק את גופם, אלא גם את ראשם אל המים כדי שטבילתם תהיה כשרה;²⁴ שמות נוספים הם baignoir, bagnadour (=חדר רחצה).²⁵

גֵּלָח

ברישום 699 יש לנו שתי עדויות לשם גלח, המוכר דורות רבים ככינוי לכמרים הקתוליים. כך אנו קוראים בתיאור "שלושה תעניות על הציבור – צרה שבאה עלינו שבעה עשר לחודש אב"²⁶ הקודם שעבר, שבא ההגמון יר"ה גימברטי מלייאי פתאום בבית הכנסת בעלות השחר... וגלחים היו עמו... שנתפזרו הגלחים בבתי ובחצרות למען שלא יצא שום אדם לשוב לביתו" (ייווא, דפים 58א, 58ב).

und Länder. Ein Naschschlagewerk für das jüdische Volk und dessen Freunde, Bd 3, Cerăuți 1928, pp. 564–565. זה איש ממוצא פולני שהגיע מן העיר קרקוב לקהילת לישל

- בשנת הת"ק (1739). הכתיב קראקא ידוע בפי יהודים ממזרח אירופה.
 20 למשל משה בראשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה,² ירושלים תשנ"ט, עמ' 168, 208, 290, 294, 308, 310 ועוד.
 21 ראה בערכו במילונו של אוריאל וויינרייך, מאדרן ענגליש-יידיש, יידיש-ענגליש וערטערבוך, ניו-יורק, 1968.
 22 ראה Marcel Cohen, *Le parler arabe des juifs d'Alger*, Paris 1909, pp. 307, 388.
 בראשר (לעיל הערה 20), עמ' 291.
 23 כמו הדיאלקט הערבי היהודי של תלמסאן שבאלג'יריה והדיאלקטים של תאפילאלת שבמרוקו;
 ראה בראשר, שם.
 24 ראה René Moulinas, *Les juifs du Pape en France*, Paris 1981, p. 503 n. 49.
 25 ראה שם, עמ' 92.
 26 אחרי המילה אב כתב את האות שי"ן ומחקה.

אנו מכירים את המילה מהעברית של חכמים בימי הביניים בארצות אירופה, אשכנזים וספרדים, והיא ידועה מלשונות היהודים (יידיש, ספרדית יהודית ולשונות הדיבור של היהודים בדרום-מערב צרפת²⁷).

הכותב והמיחס

בפנקס "ספר היחס" אנו מוצאים כמה וכמה פעמים שהכותב מכתיר את עצמו בתואר המיחס או הכותב והמיחס. אני מביאה כאן רק כמה דוגמאות:
 א. בתחלת הפנקס במפתח המפורט אנו קוראים: "לידת בן לר' אליהו כרמי המיחס".
 ב. ברישום 246 כתוב "בשנת התק"ג לב"ה (1743); נולדה (בת) לי בת בכורה, אני אליהו כרמי הכותב והמיחס" (דף 24א).
 ג. בכותרת לרישום 668 כתוב: "קנין מקומי בהיכל בית הכנסת אני אליהו כרמי הכותב והמיחס" (ייווא, דף 56א).

התואר הזה תואם את התפקיד שהוטל על אליהו כרמי לכתוב את ספר היחס, הכולל, כאמור, רישום של לידות, של בריתות, של נישואין ושל מאורעות אחרים בחיי הקהילה. ובתור מי שכותב את ספר היחס, הוא מכנה את עצמו המיחס או הכותב והמיחס, כלומר מי שרושם את הדברים בספר היחס.

חפשים (=פרנקים)

המילה חפשים רגילה מאוד במסמכים מקרפנטרס ומשכנותיה כתרגום של שם המטבע livres, כגון בדוגמה "מאה ושמונים חפשים" (דף 70א, רישום 859), שכבר נזכרה לעיל²⁸.

רוצה אני להציע את האפשרות, שהתרגום חפשים למילה livres מבוסס על זיהוי מוטעה של livre שם המטבע עם libre 'חופשי', מפני ששתי המילים נהגו בפי בני הקהילות הגייה דומה או זהה ממש, דהיינו ה־v וה־b בוטאו בדרך אחת, בערך כמו העיצור הסותם או חוכך למחצה [β]. אעיר כי מצאתי שהמילה נכתבת מספר פעמים ליווער (כ"ח וולאבריג, דף 179ב). כתיב זה נעשה קרוב לוודאי בידי מי שכתב יידיש, ששם נוהגת האות עי"ן כאם קריאה לתנועה e. כלומר, ההגייה המובעת בכתיב ליווער היא liver.

יש להעיר שהמטבע נקרא פרנק מאז המאה ה־14, בתקופת שלטונו של המלך ז'אן. הדבר קשור בקרבת המשמעות של המילים libre (=חופשי) ו־affranchir (=להוציא לחרות).

27 הדברים נידונים בתוספת הפניות ביבליוגרפיות במאמרו של משה בראשר, "יסודות עבריים וגלגוליהם בצרפתית של יהודי בורדו ובאין [צרפת] בדרונו", REEH 3 (1998), pp. 17–18 §5.

28 ראה לעיל ליד הציון למספר הערה 15.

פְּתָב

אמנם רוב המילים העבריות אינן מנוקדות בפנקסיו של כרמי, ועל כן קריאתן נעשית לפעמים על פי שיקול הדעת והבנת ההקשר בלבד. כך אני רוצה להציע, שאדם הממונה על הכתיבה, סופר או מזכיר וכדומה, נקרא בפנקסו של כרמי פְּתָב. הנה המשפטים שבהם מופיעה המילה הזאת:

א. "כתוב על ידי משה טְרָאָשׁ כתב" (רישום 859).²⁹

ב. "שבא ההגמון יר"ה... ועמו שומרים וחיילות וכל כתבים העידו, וגלחים היו עמו" (ייווא, דף 58א, רישום 699).

בציטטה הראשונה ברור לגמרי מן ההקשר שהמילה כתב מציינת את התואר, והיינו המקצוע של טראש. בציטטה השנייה יש פירוט של ארבעה שמות המתארים אנשים בעלי תפקידים או בעלי תארים שונים: שומרים, חיילות (=אנשי חיל, כנראה חיילים בלשון ימינו) וגלחים. כך גם כתבים הוא כינוי לאנשים בעלי תפקיד מסוים: אנשים העוסקים בכתיבה.

אביא שתי דוגמאות נוספות הנמצאות בעע"ל: (א) בדף המדבר על "מגילת בנין בית הכנסת חדש וסתרתי",³⁰ כאשר אלי כרמי כותב על "מכירת מקומות בית הכנסת לכל המתנדב כנגד הדין", הוא מוסיף: "ונמנו הסך לחוקרים ולחצרנים ולכתבים". (ב) בקטע המדבר על כיבוש מחוז וונישאן ואביניון בידי מלך צרפת בכ"ו בסיון התקכ"ח (1768) כתוב: "וגם הפקחים והכתבים והחצרנים והשופטים וכל השוטרים הממונים בכל כפר וכפר ועירות אשר במחוז וינישי...". גם פה מנויים בעלי תפקידים. שני הראשונים הם הפקחים והכתבים.

אני סבורה שהשם הזה בא במשקל קְטָל, המציין בעלי מקצועות או בעלי תכונות קבועות, כגון זגג, נגר, סבל, ספר, גנב. נראה לי שכרמי קרא את השם הזה בכל ארבעת הטקסטים הנ"ל במשקל הזה, היינו פְּתָב, פְּתָבִים, כפי שהצעתו כאן.

משורר

ברישום 668 כרמי מדבר על היושבים במקומות שונים בבית הכנסת. הוא כותב שם בין השאר: "לכד כל סיבוב התיבה שנתנו למשוררים" (ייווא, דף 56א). כוונת המשפט הזה ברורה מאוד: מקומות הישיבה מסביב לתיבה ניתנו לאנשים שהיו משמיעים שירות ופיוטים בזמנים מתאימים בבית הכנסת. האנשים האלה נקראים

29 הציטטה השלמה מובאת לעיל בערך בית הטבילה/מקווה.

30 הכתיב וסתרתי הוא כנראה כתיב חסר, כמו שמקובל אצל כרמי, של המילה וסתרתי.

פייטנים או משוררים בקהילות ספרדיות שונות. כך היה נהוג בקהילות רבות בצפון אפריקה.³¹ הבאתי כאן עדות על השימוש במילה השנייה דווקא בקרפנטוס.

קטן הכימות... רב האיכות

ב"ספר ארחות חיים" "והוא קצור הארבעה טורים מהספר הבית יוסף ז"ל אשר מילא כפו קוצר³² השלם כה"ר יוסף בריה דמר³³ כמ"ר אברהם דמונטיליץ",³⁴ שהעתיק עמנואל בר גר דמיליאב, "תושב לשלאה דויניזו ממחוז אויגניון"³⁵ ממחצית המאה השבע עשרה וראשית המאה השמונה עשרה, אנו קוראים בעמוד הראשון (דף 111ב): "ואם הוא קטן הכימות הוא רב האיכות, כי לא יחסר בו אפילו אחד מהדינין ההכרחיים".

אנחנו יודעים שבימי הביניים יצרו מכמה מילות שמות עצם מופשטים, המסתיימים בצליל -ות: איכות מן המילה איך, כמות מן כמה, מהות מן מה. הזוג איכות וכמות מזדמן בלשון הרבה פעמים לאורך כל הדורות. משום כך טבעי הדבר שאחד מבני הזוג משפיע על צורתו של השני בתהליך הידוע של גררה. וזה מה שמצאנו כאן. הציירי של איכות החליף את הפתח של כמות, כמו שקרה לשם מבוא כאשר הזדמן ליד מוצא: "לדעת את מוצאיך ואת מבואך" (שמואל ב ג 25). המילה השנייה נקראת מובאך בהשפעת בת הזוג מוצאך.³⁶ וכך בטקסט שהעתיק עמנואל דמיליאב נתקלנו במילה כימות בהשפעת איכות.

רעדה הארץ

בפנקסו "ספר היחס" מספר כרמי על הרעש (רעידת האדמה) שאירע בשנת התצ"ט (1738) (דף 10ב,³⁷ רישום 72) וכן פעמיים ביום אחד בשנת 1756, "ביום שבת קדש שנים לחדש אלול בבקר משנת התקי"ו לב"ה (1756) רעדה הארץ" (דף 63ב, רישום 775). יצוין כי בכותרות לרישומים הללו הוא כותב "רעדת הארץ".³⁸

- 31 כך שמעתי מפי אנשים שונים מקהילות רבות בשלוש ארצות צפון אפריקה ומיהודים ספרדים מארצות אחרות שחיים היום בישראל.
- 32 ראה תהלים קכט 7.
- 33 הכותב טעה ונקד פתח בדל"ת ושווא במ"ם במקום לנקד שווא בדל"ת ובפתח במ"ם (ואולי אין כאן טעות?).
- 34 ספריית Hebrew Union College בסינסינטי, כתב יד מספר F10207 (IMHM F827) במכון לתצלומי כתבי יד, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.
- 35 כך הוא כותב במעבר יבוק (על פי בראשית לב 23), 1675, דף 332ב, ספריית כי"ח H245.
- 36 וראה דוגמה נוספת ביחזקאל מג 11.
- 37 דף זה חסר כיום בכתב היד.
- 38 הכותרת כוללת שלושה מאורעות: "רעדת הארץ ונשואי משה דלארוקו ולידת בן".

הביטוי רעידת הארץ נמצא אצל רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי במסכת ברכות נט ע"א, ד"ה גוהא: "בלשונם קורין רעידת הארץ גוהא". בעברית החדשה נוהג ביטוי מקביל: רעידת אדמה. ואילו כרמי משתמש במילה ארץ ולא באדמה. יש להעיר עוד, כי הוא מביא את המילה רעדה במשקל קְטָלָה כמו דְרָשָׁה וצַעֲקָה, ולא רעידה במשקל קטילה כמו דרישה, כתיבה.

תפילה = סידור תפילה

באחד הטקסטים אנו קוראים את המשפט הזה: "שלא נמצא בידינו וברשותינו אפילו דף אחת"³⁹ מהתפילות" (ייווא, דף 58ב, רישום 699). אני סבורה שמדובר כאן בהשמטה של המילה סדר מן הביטוי סדר התפילות; ועליו נאמר "שלא נמצא... אפילו דף אחת" (=אחד) <[ממנו]>. מכאן אנחנו מסיקים שהמילה תפילה מזדמנת בקטע הזה במשמעות "סדר תפילה". ואמנם בטקסט המקביל בע"ל המדבר על המאורע הנזכר ברישום הזה, כתוב: "ולקחו עד סדר תפילות של הקהל" (דף B). במקום הזה מופיע הביטוי המקורי סדר תפילות בלי השמטת הנסמך.

כתיב ודקדוק

תעתיק המילים הזרות באותיות עבריות

נושא רחב מאוד שדורש לימוד יסודי ודיון מפורט ומדוקדק הוא התעתיק הנוהג במילים זרות בכתיב עברי. במקום הזה אני מסתפקת בדיון ראשון וקצר בשני פרטים בלבד.

א. תעתיק שם המקום Avignon

במחזור ראש השנה שכתב גד דמיליאב בשנת 1682 כתוב בשער בכתב גדול מרובע ויפה להפליא: "סדר של ראש השנה כמנהג ק"ק אויגניאון..."⁴⁰ בפנקס של אביניון אנו פוגשים את התעתיק אויגנאון/אויגניאון, כגון בתעודה על גינטיליא בת "חמשה שנים" שהיא "הוכחה במוכת עץ", בתו של אלי חיים אישפיאיר הרב הממונה של הקהילה. ישעיה וידאל רושם: "כתבתי זאת פה אויגניאון" (דף 93). בספר היחס אנו מוצאים כמעט תמיד את התעתיק אביגנון/אויגנון. למשל, "שהיה צדיק הנ"ל נחזור (רמו) כאן ליהודים (-) מאביגנון" (ייווא, דף 50א, רישום 592);

39 ראה להלן ערך שינויים במין הדקדוקי.

40 כתובה שם בשער כתב היד ההקדשה "נעשה בעד קרובי אליעזר בר שלמה דמיליאב נ"ע שנת, ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור". הובלטו בגדול ובשחור האותיות ולחו (=תמ"ב/1682).

"ובשמחת תורה של חג הנזכר ברכו ישינט"ו גיא"ן לחוקר באויגנון" (דף 25א, רישום 258).

כתיב דומה נמצא אצל דוד דקארקאשוניה, המעתיק של כתב יד 1862 בספרייה העירונית של בורדו; גם בשער לסדר חתנים ובריתות וגם בשער לסדר ההגדה של פסח הכלולים בכתב היד הזה כתוב "כמנהג... אויגניאון/אויגניון".⁴¹ נראה לי כי הכתיב הזה מציין טרנסליטרציה של אות עברית כנגד אות במילה הלועזית שהכותבים תעתקו. הדיגרמה gn מציינת פונמה אחת בצרפתית (ובפרובנסלית?): ההגה האפיי-החיכי. התעתיק העברי המשתמש בשתי האותיות גימ"ל ונו"ן אין לו כל משמעות פונטית בהקשר זה, אלא הוא כאמור העתקה גרפית בלבד.

הערות

א. במקום אחד מצאתי בספר היחס שני תעתיקים לשם המקום הנ"ל: "הלכו ברורי קהילתנו לקראתו בעיר (אויניואי"ן) אויגנו"ן להתיר את החרם" (דף 14ב, רישום 124). ברור לגמרי שהתעתיק הראשון של שם המקום שנמחק נותן ביטוי למבטא המילה ולא לכתיב שלה; האותיות gn מתועתקות באותיות העבריות נו"ן ויו"ד. אבל הכותב דבק בהעתקה גרפית של שתי האותיות gn, על כן מחק את התעתיק הראשון והביא את התעתיק השני שבו מתועתקת הדיגרמה הנ"ל באותיות גימ"ל ונו"ן. ב. אצל יעקב אישפיאיר מפראג, המכונה אשכנזי, מוצאים בפנקס פרטי שלו שנמצא בארכיב העירוני של אביניון⁴² ששם המקום הנ"ל מתועתק לפעמים אויגנאון ולפעמים אויגניאן: "יום ד' פ' אמור י"ז לחדש אייר התק"ד (1744) כרתי הברית להילד יהודא ליב בן מהור"ר פנחס מלובלין, שוחט דק"ק אויגנאון". דוגמה שנייה: "ט"ו שבט תצ"ג (1733) כרתי הברית להנער משה בן מרדכי פיטי מאויגניאן". התעתיק השני הוא הטעון הסבר. לפי דעתי התחרות במוחו של הכותב בין ההגייה לבין הטרנסליטרציה יוצרת חוסר יציבות בתעתיק. והתעתיק נג במקום גג הוא שיבוש ברור.⁴³

41 נתון זה מסר לי פרופסור משה בראשר, שעייין בכתב היד מבורדו.

42 Archives communales d'Avignon, GG 225 הנמצאים כיום בארכיב האזורי של Vaucluse.

43 אני חושבת שהתחרות בין ההגייה לטרנסליטרציה היא שגרמה לתעתיק המשונה אראנגוה (=Aragon), הנמצא בפנקסו של ישראל כרמי (דף 17). התעתיק האמתי צריך להיות אראגוה, משום שהנו"ן בסוף ההברה אינה נהגית אלא גורמת לתנועה מאונפפת, אבל מי שחשב על טרנסליטרציה של כל האותיות חיפש דרך לתת ביטוי גם לאות n, אך השתבש ושם אותה שלא במקומה.

ב. האות ף בתעתיק של מילים זרות

מעניין ביותר הוא התעתיק הנפוץ – גם אם איננו קבוע – של ההגה [f] באות ף (פ"א סופית!) בראש המילה או בתוכה, ולא דווקא בסופה. כגון תעתיק השם Fafélo, הנכתב בכתיבים שלהלן: "נולדה בת בכורה ליוסף דמונטיליץ מכונה פֶּאֶפֶּלֶוֹאָה בן יצחק נ"ע מכונה לִילִי" (ייוא, דף 49א, רישום 582); "והחזן – יוסף דמונטיליץ מכונה פֶּאֶפֶּיֶאֶלֶוֹאָה בן יצחק לִילִי" (ייוא, דף 58א, רישום 696); "נולדה בת ליוסף דמונטיליץ מכונה פֶּאֶפֶּלֶוֹאָה בן יצחק לִילִי נ"ע" (שם, רישום 697). וגם מצאנו את תעתיק השם Felafo: "והסנדקת – בֶּלֶאֲנִיֹּאָה בת מרדכי (נ) דלוניל נ"ע, אשת מרדכי נאקיט מכונה פֶּלֶאֶפֶּאָה" (דף 48ב, רישום 569). וקראנו שם, ברישום 1156 משנת 1765, את תעתיק הכינוי Bofi: "משה דקארקאשונוה נ"ע מתושבי עיר לשלוה... מכונה בֹּפִיֶאֶי" (דף 90א). וכן ישנו שם, בטקסט משנת 1766, תעתיק השם Franquette "פֶּרֶאֶנְקִיטֹאָה" (דף 91א, רישום 1174).

גם מצאתי בספר "הזכרת הנפשות", בטקסט משנת 1766, את תעתיק הכינוי Fillion:⁴⁴ "שלמה דלוניל מכונה פֶּפֶּאָן בן אהרן... איש פֶּיֶאָן בת ראובן כרמי" (ייוא). ועוד אנו קוראים: "יצתה נשמה זקנה אחת בת שבעה ושבעים שנה בסיבוב שמה פֶּיֶלֶאָן בת ראובן"⁴⁵ כרמי נ"ע" (ייוא, שנת 1767). הדוגמאות בפנקסיו של אלי כרמי מרובות, ואין צורך להביא את כולן.

גם בפנקס של אביניון ישעיה וידאל כותב: "והסנדקת בונאפֶּילֹאָה" (דף צג) ובפנקס הדו־לשוני הוא רושם Bonofio (דף 17).

השם franco בתעודה העוסקת בבניין בית הכנסת בקרפנטרס (דף 37) הנמצאת בפנקס של ישראל כרמי וכותבים אחרים משנת התקכ"ו (1766) מתועתק מספר פעמים. פעם אחת אנו קוראים "מאה אלפים פֶּראנקו" (בשורה 6) ופעם שנייה כתוב "י"א מאות פֶּראנקו" (שם, שורה חמישית מן הסוף). ופעם נוספת אנו קוראים "שישה מאות ועשרים פֶּראנקוש" (שורה שנייה מהסוף).

כמו כן אני מוצאת ששמו של החודש février או בצורתו הפרובנסלית febríe מתועתק מספר פעמים בפנקסיו של ישעיהו וידאל מאביניון "ףוברי" (=fevir), למשל ב"דור הולך דור בא" (דף יז ודף קכב) ובפנקסו הדו־לשוני (עמ' 8, 10, 14, 25, 171 ועוד).

44 כך הוא נכתב בפנקס הדו־לשוני של קרפנטרס, ראה *Registre des mortuaires des juifs de Carpentras*, f° 245v°, GG47 Archives communales de Carpentras, Bibliothèque Ingimbertine.

45 כתב בראשונה "ראובם" וחזר וכתב על גבי המ"ם נו"ן סופית.

אפשר לראות שלפעמים לא תעתקו את ה־f ב־ף, ולפעמים ציינו רק f אחת אך לפעמים ציינו את שתיהן. נראה כי הסיבה מובנת כמעט מאיליה. האות פ נקראת בעברית [p] או [f] בראש המילה ובתוכה. כשמעתיקים מילה זרה באות פ במקומות כאלה אין הקורא יודע אם מדובר ב־[p] או ב־[f]. מי שכותב ף מוריד את הספק הזה.⁴⁶ צריך לומר שמי שנוהג בכתיב הזה, חשוב לו יותר הדיוק בכתיבה מאשר המוזרות בכתיבת פ"א סופית בראש המילה או באמצעה.

הערה: צריך להדגיש שהכתיב הזה איננו כתיב קבוע, ולפעמים מופיעה כנהוג פ"א רגילה (כפופה) ולא פ"א סופית בראש המילה ובאמצעה, כפי שראינו למעלה בתעתיק של מספר מילים: פלאףאווה, פראנקוש ועוד. ויש עוד דוגמות כאלה בפנקסיו של אלי כרמי ובפנקסים אחרים.

לסיכומו של הנושא הזה אפשר לומר, אנחנו רואים שכתבי מסורתי וכתבי חדש (חד־משמעי) מצויים זה ליד זה בכתיב הקהילות שאנחנו עוסקים בהן. מטבע הדברים, החדש הוא המעניין יותר, ולא פחות חשוב ממנו מה שהוא בא ללמד.

מבטא העיצורים הגרוניים

במאמרי הראשון בערך "פקע"⁴⁷ כתבתי על ערעור העיצורים הגרוניים בקהילת קרפנטרס. אני רוצה להוסיף על מה שאמרתי שם כדי לתת תמונה מלאה יותר של הנושא הזה.

ברישום 674 כתוב: "נולדו תיאומים שני זכרים לאהרן כרמי... והראשון יצא (וגוה) וגוע" (ייווא, דף 56ב).

במספר רישומים אנו קוראים שהמילה עם נכתבת לפעמים אם. הכותב מתקן את עצמו לעתים, ולעתים הוא משאיר את הכתיב אם בלי כל תיקון. הנה שתי דוגמאות: (א) ברישום 48 כתוב: "בן מורי ר' יוסף נ"ע אם אשתו נחומה" (דף 9א). (ב) ברישום 293 רשום: "יוסף נ"ע (אם) עם אשתו מרים" (דף 28א). (ג) ברישום 699 מצאנו כנראה אשבוט במקום השבוע (ייווא, דף 58א).

הדוגמה הראשונה מלמדת שכרמי כתב בהתחלה גוה, כתיב המוסר את הצורה שבה הוא מבטא את המילה (gava), אבל חזר ומחק וכתב את הפועל בכתיב היסטורי גוע. שתי הדוגמות של אם במקום עם מראות מציאות דומה. הכתיב באל"ף נותן את ההגייה שמלמדת שעיין כהגייתה השמית המקורית לא הייתה קיימת כלל בפי הכותב, ובמקומות שהוא תיקן את כתיבתו הוא חוזר אל הכתיב ההיסטורי.

46 את ההצעה שאני מביאה כאן שמעתי מפרופסור בר־אשר בשיחתי עמו בקיץ של שנת תשס"ג.

47 ראה סמ"א, העברית א.

אם בדוגמה השלישית מצוי באמת הכתיב **אשבוע**, יש לנו הוכחה נוספת שהה"א לא הייתה מבוטאת בהגייתם של בני קרפנטרס.

הגיית התי"ו הרפה

יהודי האפיפיור היו נוהגים לבטא את המילה תפילות *tephilos*. בידנו כמה עדויות לכך: בתעודה המספרת בצרפתית על חטיפת ספרים בשנת 1752 אנו מוצאים מספר פעמים את התעתיק *tephilos*. לומדים מכאן שהתי"ו הרפה הייתה מבוטאת בפייהם [s]. כך אפשר ללמוד גם מתעתיקן של מילים אחרות, כגון *talessot* (טליתות),⁴⁸ *quessuba* (כתובה).⁴⁹

נראה שבכל מקום שקהילות לא אשכנזיות נפתחו להשפעה של יהודים אשכנזים ובמיוחד אנשים בעלי השפעה כגון רבנים ומורים, הם למדו מהם גם הגיות שהיו מיוחדות להם. כך הוא למשל אצל היהודים בדרום-מערב צרפת: בבאיון ובבורדו מוצאים את ההגייה *briz* (>bris).⁵⁰

חילופי דל"ת ותי"ו

לפעמים אנו מוצאים בפנקס חילופים של האותיות דל"ת ותי"ו. הרי דוגמה אחת: ברישום 668 כתוב: "(לבת) לבד כל סיבוב התיבה שנתנו למשוררים" (ייווא, דף 56א). כבר אמרנו שמדובר במקומות הישיבה מסביב לתיבה בבית הכנסת. כרמי כתב בהתחלה את המילה לבד בכתיב לבת, כתיב שמלמד שהעיצור דל"ת [d] מבוטא בפיו [t], אבל חזר אל הכתיב התקני בדל"ת.

התופעה הזאת מתגלה גם בתעתיק לטיני של שתי מילים עבריות: מעמד מתועתקת *mamat*; עמידה כתובה *amita*. שתי הדוגמאות מצויות בספרו של ארמאן משה.⁵¹

שאלת הטמעת הנו"ן בעיצור הבא אחריה

בערך סנדק וסנדקת במאמרי הראשון הבאתי את המקבילות סדק, סדקת בלי נו"ן. הצעתי שם פתרון להיעלמות הנו"ן על פי כללי העברית הקלסית: נו"ן הסוגרת

Hugues Jean de Dianoux de la Perrotine, *Les communautés juives du Comtat Venaissin et de l'Etat d'Avignon d'après leurs statuts (1490-1790)*, thèse Ecole de Chartes, Paris, 1938, p. 98 48

ראה סמ"א, העברית א בדיון על כתובה. 49

ראה סעיף 3 במאמרו של בריאשר שהוזכר לעיל בהערה 20. 50

ראה Armand Mossé, *Histoire des juifs d'Avignon et du Comtat Venaissin*, Marseille 1976, p. 122 51

הברה (נו"ן בשווא נח) נטמעת בעיצור הבא אחריה. כאן אני רוצה להציע פתרון אחר, המסביר את השמטת הנו"ן מתוך הרקע של הלשון המדוברת. כידוע, בצרפתית נו"ן הסוגרת הברה אינה נהגית כעיצור האפי [n], אלא נעלמת בהגייה, והתנועה שלפניה היא תנועה מאונפפת (נזלית): [ṽ]. דבר זה יכול להשפיע על הגייתן של מילים עבריות בפיהם של יהודים דוברי צרפתית. כבר הראה בר-אשר שיש יהודים שמבטאים את השמות חָזֶן וְחָתָן [xazã] [xatã], בלי נו"ן.⁵²

משום כך אני מציעה לשקול לפרש את הכתיבים סדק וסדקת בלי נו"ן כביטוי לתהליך פונטי דומה. הנו"ן לא נהגתה על כן לא נכתבה, אבל התנועה שלפניה הייתה נזלית. כך אני מציעה להבין את הכתיב אלפאדיריק (דף 28א, רישומים 291, 292; דף 28ב, רישום 299; דף 31א רישום 329 ועוד) במקום אלפאנדיריק. וכך באשר לכתיב של שם החודש janvier בפנקס "ספר היחס" נכתב כך: "1766 – נישואין שמונה עשר לחדש גיאביר תשס"ו לחשבונם" (דף 90א, רישום 1160).

יש לנו כתיב עברי של השם Gentille בצורתו הפרובנסלית גיאנטילו"א (דף 8ב, רישום 42), גיאנטילוא"ה (דף 11ב, רישומים 81, 84 ועוד) אבל הוא נמצא לפעמים בלי נו"ן: גיאטילוא (דף 24ב, רישום 248).

אני רוצה לסיים בדוגמה חמישית: השם Blanquette מובא בצורתו בלשון הפרובנסלית. בהתחלה נכתב בלאקיט"ו (דף 38ב, רישום 438), בְּלָאקיטוא (דף 42ב, רישום 485) אבל אחר כך הוסיף אלי כרמי נו"ן לפני הקו"ף: בלאנקיט"ו. במספר מקומות הסופר כותב את השם כפי שהוא מבטא אותו, בלי נו"ן. לפעמים הוא חוזר עליו, מוחק את המילה וכותב אותה מחדש עם נו"ן (דף 12ב, רישום 98; דף 20ב רישום 197, דף 42ב, רישום 485; דף 47ב, רישום 553). לפי דעתי הכתיב הראשון בלי נו"ן מבטא בדיוק את התופעה שנמצאת במילים הנ"ל סדק, סדקת, אלפאדיריק וכו'.

חושבת אני שהתנועה [a], שלפני הדל"ת במילים סדק, סדקת, אלפאדיריק, לפני הבי"ת במילה גיאביר, לפני הטי"ת במילה גיאטילוא ולפני הקו"ף במילה בלאקיטו בוטאה כתנועה נזלית, ועל כן לפעמים הנו"ן שאחריה לא נכתבה. רעיון דומה עם פתרון דומה מעט הציע פרופ' סיריל אסלנוב; הוא סבור שהפרובנסלית היא שהשפיעה. בלשון זאת נו"ן הסוגרת הברה נוטה להיעלם במבטא.

52 ראה משה בר-אשר, "על המרכיב העברי בלשונות הדיבור של צאצאי האנוסים בדרום-מערב צרפת", בתוך משה בר-אשר (עורך), מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, ירושלים (תשנ"ו), עמ' 462.

עקרונית פירוש התופעה מתוך לשון הדיבור – הכצעה שלי או כהצעתו של אסלנוב – נראה לי יותר אמיתי מאשר האפשרות שהחוק הדקדוקי הקדום של העברית הוא שפעל כאן.

נְתַפְּעַל/הִתְפַּעֵל

סימן מורפולוגי נפוץ מאוד בכתיבתו של כרמי הוא הנטייה שלו להשתמש הרבה בבניין נתפעל: נתחבר (דף 6א, רישום 1 ועוד), נתחנך (שם, רישום 1 ועוד), נתחנכתי (שם), נטפלו (>נטפלו, דף 46ב, רישום 539), נתיחד (דף 28ב, רישום 297 ועוד), שנתיחד (דף 12א, רישום 90), שנתיחדו (דף 6א, רישום 0), נתיסד (דף 19ב, רישום 185), ונתירא (ייווא, דף 58ב, רישום 699), שנתמנית (דף 72א, רישום 882), שנתפזרו (ייווא, רישום 58ב, רישום 699), נתפשט (דף 42א, רישום 483), שנתקבצו (ייווא, 58א, רישום 699), נתרפא (דף 31א, רישום 328), ונתרפא (דף 16ב, רישום 143; דף 65א, רישום 793), שנתרפא (שם, רישום 793), ויש עוד מספר דוגמאות של הפועל הזה. בסך הכול מדובר בעשרה פעלים המזדמנים עשרות פעמים. לעומת זאת מצאנו פעמיים בלבד את הצורה התפעל: התענו (ייווא, דף 50ב, רישום 593 ודף 58א, רישום 699). דוגמאות כאלו אנחנו פוגשים גם בפנקסו "עמק עכור לפתח תקוה": נתקבצו, נצטרך (דף A), נתפלל.

הערות

- א. אני סבורה שכותב הפנקס מעדיף את צורת הבניין מלשון המשנה על פני הצורה מלשון המקרא. הדבר מעניין במיוחד מכיון שאנחנו פוגשים את צורת נתפעל בשורשים המאפיינים את לשון המקרא – יר"א (נתירא), קב"ץ (נתקבץ) – ולא רק בשורשים שנמצאים בלשון המשנה: חנ"ך (נתחנך), מנ"י (נתמנה).
- ב. אין לנו ידיעה איך ניקד כרמי את עה"פ, אבל אין אני חושבת שאפשר לפקפק בהנחה שהיא נוקדה בפתח כמו שנהגו בני קהילות ספרדיות ואיטלקיות ויהודים מארצות המזרח, כלומר נתחנך, ונתפשט.
- ג. נתונים כאלה מצאתי גם בפנקס של ישראל כרמי וכותבים אחרים: נתארסו (דף 32), נתברר (דף 28), נתועדו (דפים 4, 6, 7, 8, 13 ועוד), ונתועד (דף 193), נתחדשו (דף 17), נתמנו (דף 32), שנתמנה (דף 11), נתעודד (דפים 26, 32), נתפרסם (דף 7), שנתפשרו (דף 193), שנתפשרנו (דף 20), נתקבצו (דף 55), ועוד.
- ד. הסימן הלשוני הזה טעון הבלטה מיוחדת, מכיון שלשונם של אלי וישראל כרמי מלאה פרוזות וציטטות מלשון התנ"ך. מדובר למעשה בלשון רבנית שהתנ"ך וספרות חז"ל באים בתוכה זה ליד זה וזה עם זה.⁵³

53 המחקר של הלשון המעורבת בפנקסים ובכתבים אחרים מן העיר קרפנטרס ושכונתיה הוא

שינויים במין הדקדוקי

במקומות רבים בפנקסים של כרמי ובספרים אחרים מזדמנים משפטים שיש בהם ביטויים שהשם שבהם הוא בזכר או בנקבה והתואר שבא אתו מופיע במין השני, כלומר בנקבה במקום זכר או בזכר במקום נקבה. הנה כמה דוגמאות:

ברישום 681א אנו קוראים את המשפט "ובו ביום נתחנך הכסא שנתון בכותל דרומית לשם 'כסא לאלהו זכור לטוב'" (ייווא, דף 57א). ובפנקסו של ישראל כרמי אנו מוצאים: "סתמו החלונות מכותל מזרחית באמרם שבת קול היוצא מבית תפילתנו מבלבל אותם בבית טפילותם..." (דף 37).

יש מקום להניח שהשיבוש הדקדוקי בצירופים כותל דרומית, כותל מזרחית נגרם בגלל המעבר משפה לשפה. כותל בזכר ודרומית או מזרחית בנקבה מלמדים, כנראה, על השפעה של לשון רומנית (פרובנסלית או צרפתית). אולי השם *une muraille*, שהוא במין נקבה, הוא שהביא את כרמי לכתוב את התואר דרומית או מזרחית. הנה דוגמאות נוספות: בלילה היא (דף 28ב, רישום 297), ובאותה הלילה (דף 31ב, רישום 335 ועוד), בדף אחרונה (דף 34א, רישום 373), "וחקר אותם וכתב עדותם בייז לחודש סיון ומסר אותו העדות" (דף 12ב, רישום 97).

אין ספק כי המילים המקבילות בצרפתית *un, une feuille, une nuit, un témoignage*, במין דקדוקי שונה מהעברית הן שגרמו לסופר הכותב עברית לכתוב "בלילה ההיא", "בדף אחרונה", "אותו העדות" במקום "בלילה ההוא", "בדף אחרון", "אותה העדות".

יכולה אני להוסיף דוגמאות רבות המראות, שמדובר בתופעה נפוצה מאוד אצל כל הכותבים בקהילות שאני מדברת עליהן. בסופו של עניין שיבושים במין הדקדוקי נגרמים אצל מי שאינו יודע את הלשון כפי שצריך, ובפרט אצל מי שמתרגם מלשונו שלו ללשון אחרת שהשם המתורגם משמש בה במין דקדוקי שונה.

סיכום

במאמר זה נידונו מספר מילים ומספר נושאים דקדוקיים של העברית בקרפנטרס ובעיירות שעל ידה. אני רוצה לקוות שמחקר זה מציג לנו תמונה המאפשרת לנו להכיר את לשונן של הקהילות שלא נחקרה בעבר. כאשר יתפרסמו הפנקסים שמהם לקחתי את הדוגמאות שהבאתי במאמר הזה, יוכל כל מי שמעוניין בעברית הזאת

נושא הדורש זמן רב. כאן הסתפקתי (כלומר נסתפקתי) בדוגמה ליסוד שנלקח מלשון המשנה. כמובן, לא כותבי הפנקסים הם שחידשו את הדבר הזה, אלא הם ממשיכים מסורת בת מאות שנים.

לשאוב מהם הרבה עובדות לשוניות בתחומי המילון, הכתיב והדקדוק. גם תעתיקיהם של שמות זרים – שמות של אנשים ומקומות ומילים אחרות – יש בהם דברים משונים ביותר ומעניינים מאוד, המחייבים חקירה יסודית בגלל מוזרויות שנמצאות בהם לרוב.

במאה החמש עשרה כתב בונסטרוק וידאל, בן אבינון: "...חכמת הדקדוק לא ידעתי...".⁵⁴ שלוש מאות שנה אחרי כן, בשישה לחודש תשרי תקי"א לפ"ק (1740), כתב "הצעיר שבצעירים הקטן דוד דמיליאב ס"ט" מלישל וביקש באיגרת שישלחו לו "גם איזה ספר דקדוק כדי ללמוד מהן מלאכת הנקדנות, כי בזה המחוז אין אנחנו בקיאים בזה מחוסר הספרים".⁵⁵

אני חושבת שיש מי שיצטער מאוד שחכמים הכותבים בעברית לא ידעו דקדוק עברי וכתבתם היא על פי רוב אינטואיטיבית. אפשר לומר שהכתיבה הזאת מחקה במידה רבה את כתיבתם של ספרים רבניים, שהם קראו בהם, ככל שהיו להם ספרים לקרוא בהם (ידוע שהשלטונות הנוצריים לא התירו להם להחזיק ספרות רבנית⁵⁶). אבל למרות כל זאת אנו שמחים, שהחומר שהם כתבו והשאירו אחריהם מלמד על הגיית העברית ועל תופעות אחרות המתגלות בכתיבתם חסרת הידיעה הטובה של הדקדוק העברי. כך יכולים אנחנו ללמוד על מה שמייחד את העברית בקהילותיהם.

54 ראה עבודת הדוקטור שלי: *La famille juive au XVIIIe siècle d'après les registres 'paroissiaux' de Carpentras et du Comtat Venaissin: approches socio-démographiques*, Ecole pratique des hautes études, Sorbonne, Paris 1998, p. 26
על פי A. Neubauer, "Documents inédits, XV. Documents sur Avignon", *REJ* 10 (1885), pp. 79–97.

55 ראה מאמרי הנזכר לעיל בהערה 18, עמ' 8 הערה 12. המובאה הזאת לקוחה מכתב יד וולאברייג (דף 248א שורות 17–18).

56 למשל, בעע"ל מוזכרת החרמת ספרי הקהילה בידי ההגמון ושליו (ראה לעיל ליד ציון הערה 5).